

Gouda Brandweerlocatie

Inventariserend veldonderzoek

drs. R.M. Jayasena

Juli 2003
BAAC rapport 03.054

Bouwhistorie
Archeologie
Architectuurhistorie
Cultuurhistorie

BAAC bv

Gouda Brandweerlocatie

Inventariserend veldonderzoek

drs. R.M. Jayasena

Juli 2003

BAAC-rapport 03.054

Bouwhistorie
Archeologie
Architectuurhistorie
Cultuurhistorie

BAAC bv

Colofon

ISBN: 90-5985-022-X

Redactie: drs. R.J.M. van Genabeek
Tekst: drs. R.M. Jayasena
Veldwerk: drs. R.M. Jayasena
drs. J.F. van der Weerden
M. A. Tolboom
A.C. van de Venne

Tekeningen: drs. R.M. Jayasena
M.A. Tolboom
drs. J. de Winter

Vondstdeterminatie: drs. R.M. Jayasena, A.C. van de Venne
Inhoudelijke controle: drs. M. Groenendijk (gemeente Gouda), drs. R.J.M. van Genabeek
Copyright: Delftsche Schie projectregisseurs/ BAAC bv, 's-Hertogenbosch

---

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Delftsche Schie projectregisseurs en/of BAAC bv te 's-Hertogenbosch.

BAAC bv

onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie

Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
Fax: (073) 61 49 877
E-mail: denbosch@baac.nl

Hofstraat 4-6
7411 PD Deventer
Tel.: (0570) 67 00 55
Fax: (0570) 618 430
E-mail: deventer@baac.nl

Inhoudsopgave

1 Inleiding	3
2 Ligging en aard van het terrein	4
3 Historische achtergrond	6
3.1 De geschiedenis van het klooster	6
3.2 De ligging van het klooster	7
4 Vraagstelling	9
5 Werkwijze	9
6 Resultaten	9
6.1 Natuurlijke ondergrond	10
6.2 Sporen en structuren	10
7 Vondsten	12
8 Interpretatie en analyse	12
9 Conclusie en aanbevelingen	13
10 Literatuur	14

Inleiding

De komende jaren wordt op de locatie van de voormalige Brandweerkazerne in de gemeente Gouda een appartementencomplex ontwikkeld. Het terrein is gelegen in de Goudse binnenstad en heeft een hoge archeologische waarde. Met name voor het noordoostelijke deel van de Brandweerlocatie, dat grenst aan de Nieuwehaven, gold een hoge archeologische verwachting. Hier zouden zich de resten van de 15^e-eeuwse Clarissenkapel kunnen bevinden. Delftsche Schie projectregisseurs zag hier mogelijkheden om, indien daadwerkelijk aanwezig, de resten van deze kapel te incorporeren in de nieuwbouw. Dit initiatief gold als directe aanleiding tot het uitgevoerde inventariserend veldonderzoek door middel van een proefsleuf, dat in dit rapport centraal staat (afbeelding 1).

Het archeologisch onderzoek vond plaats in de periode 31 maart t/m 4 april 2003 en werd uitgevoerd door het bureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie (BAAC). Het onderzoek is verricht op initiatief en in opdracht van Delftsche Schie projectregisseurs. Contactpersoon bij de gemeente was dhr. Groenendijk.

Administratieve gegevens

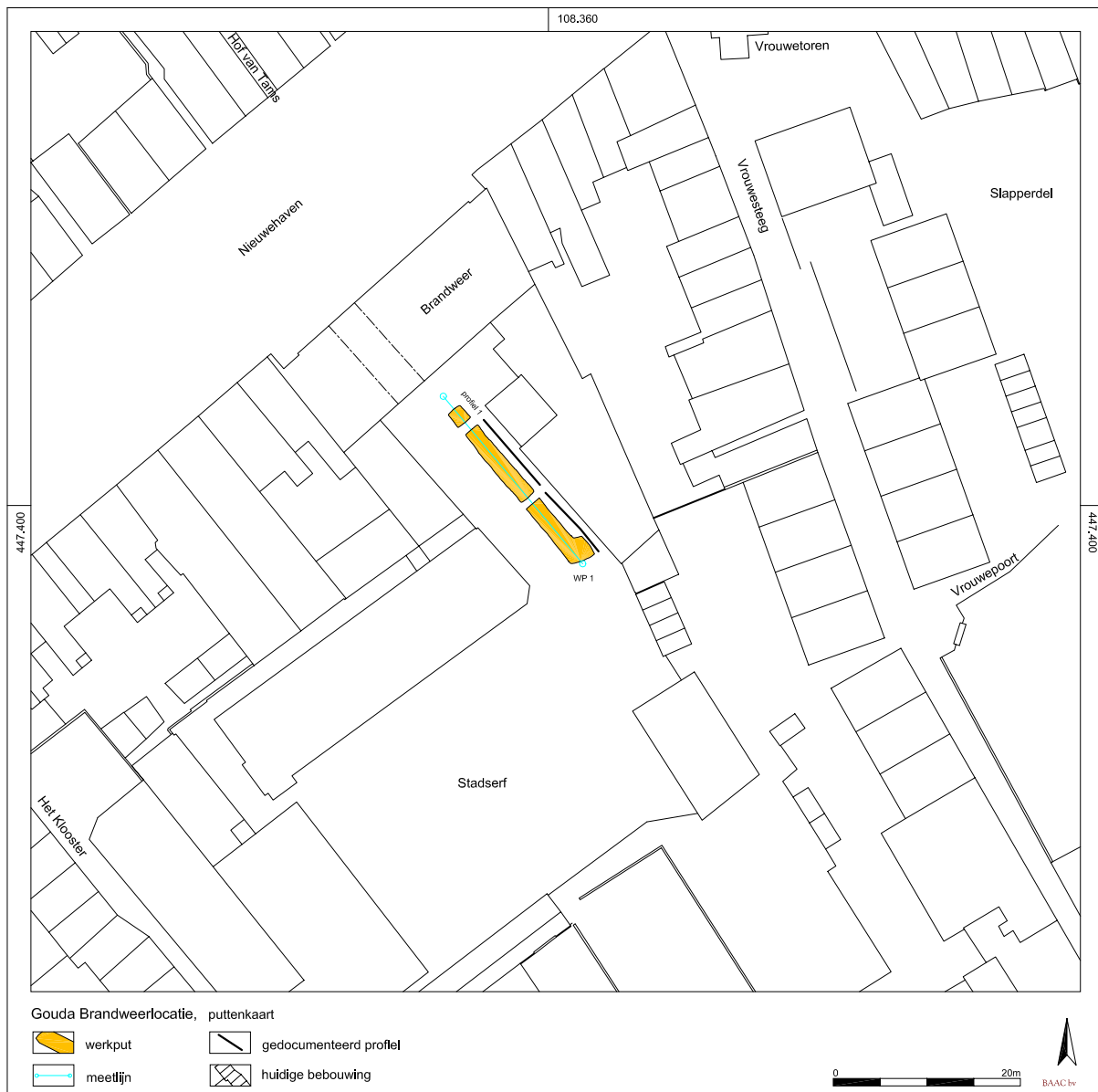
Gemeente	Gouda
Toponiem	Brandweerlocatie, Nieuwehaven 45
Objectcode	GDBW
BAAC projectnummer	03.054
Centrum coördinaten	108.357 / 447.400
ROB-archisonderzoeksnummer	3999
Opdrachtgever	Delftsche Schie projectregisseurs
Bevoegd gezag	Gemeente Gouda

Afb. 1. De ligging van het opgravingsterrein, aangegeven op de topografische kaart uit 1990.

2 Ligging en aard van het terrein

Het onderzoeksterrein is gelegen op de locatie van de voormalige brandweerkazerne aan Nieuwehaven 45. Het betreft het noordoostelijke deel van een open binnenterrein op het bouwblok begrensd door de Nieuwehaven aan de noordzijde, de Vrouwesteeg aan de oostzijde, de Turfmarkt aan de zuidzijde en de Lange Dwarsstraat aan de westzijde (afbeelding 2). De totale afmetingen van het terrein bedragen ca 1250m². Het onderzochte deel omvatte slechts het noorddeel hiervan, een strook van ca. 275 m². Hiervan is ca. 40,68 m² opgegraven middels een proefsleuf.

Afb. 2 De locatie van de opgraving in de binnenstad van Gouda

3 Historische achtergrond

3.1 De geschiedenis van het klooster

Op basis van de voorhanden zijnde historische bronnen is de geschiedenis van het Clarissen klooster terug te voeren tot in de 15^e eeuw. In 1466 bezocht de graaf van Charolois, de latere Karel de Stoute, Gouda en nam het initiatief tot de stichting van een zusterconvent van de derde orde van Sint Franciscus in de stad. In de daarop volgende jaren werd voor dit doel grond verworven op een terrein ingesloten tussen de Turfmarkt en de Nieuwehaven, gelegen in het noordelijke deel van de binnenstad. In 1470 verwierf het convent het recht op een eigen kapel met altaren en vijf jaar later werd met de stichting hiervan ingestemd door het Goudse stadsbestuur. De kapel werd in 1480 gewijd. In 1486 werd het convent omgezet in een Clarissenklooster van de tweede orde van Sint Franciscus. Het zou voortaan onder de rechtsmacht van de Provinciaal van de Keulse Minderbroeders vallen, de geestelijke leiding kwam in handen van de Goudse Observanten en het Antwerpse Clarissenklooster werd de moederkerk. De Clarissen, die een volledige bezitloosheid waren opgelegd, leefden in de beslotenheid van het kloostercomplex. Na enkele uitbreidingen werd het klooster voltooid in 1490. In 1573, in de periode waarin de Noordelijke Nederlanden waren verwickeld in de strijd tegen het Spaanse gezag, viel het klooster ten prooi aan plundering door geuzentroepen. De nonnen werden uit hun complex verdreven en zochten hun heil in Amsterdam, Antwerpen, Mechelen en Keulen.

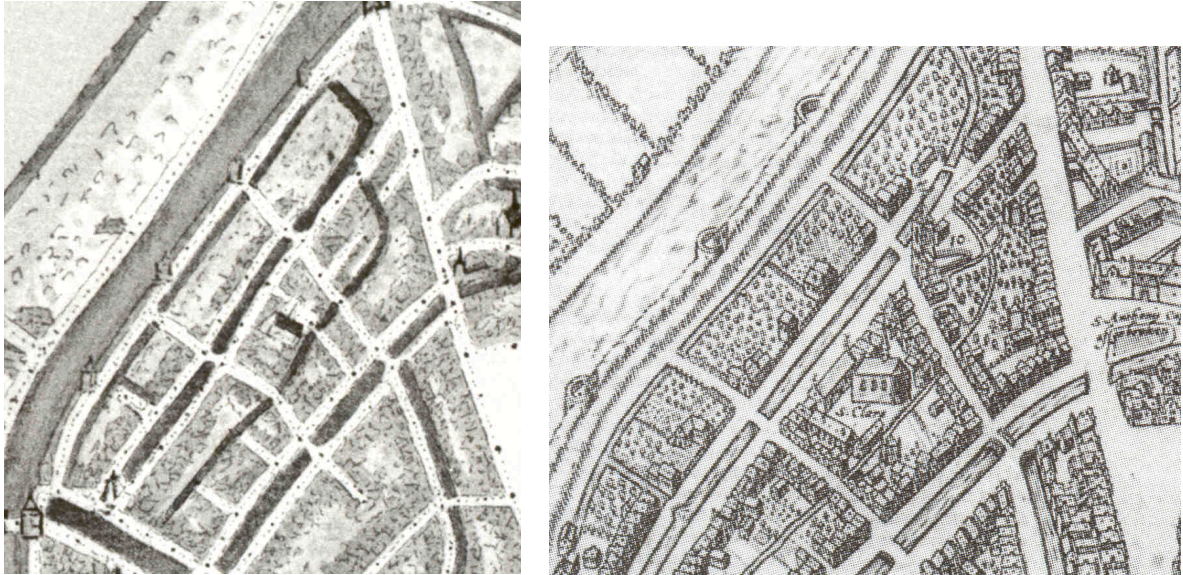
Na de gebeurtenissen van 1573 verloren de kloostergebouwen hun oorspronkelijke functie, maar werden evenwel niet afgebroken. Over de kapel melden de historische bronnen dat deze in 1582 werd ontdaan van balken. Het zou nog tot 1690 duren alvorens de definitieve sloop plaatsvond. In de tussentijd was een groot deel van het vrijgekomen kloostercomplex verbouwd en tot stadstimmerwerf ingericht. In 1649 verrees op het westelijke deel van het terrein op initiatief van de Amsterdamse koopman Arent Bosch het "Hofje van Bosch". Het betrof een doopsgezind hofje met woningen voor weduwen of ongehuwde vrouwen. Het hofje, dat in de 18^e eeuw eveneens bekend stond als "het Amsterdamsche Erf", bleef voortbestaan totdat de woningen in 1913 plaats moesten maken voor onderkomens van brandweerlieden. In de twintiger jaren van de 20^e eeuw werd het sterk verbouwde oude hoofdgebouw van het klooster bestemd tot brandweerkazerne. Deze ging in januari 1929 in vlammen op, waarna in 1930 een nieuwe brandweerkazerne in de stijl van de Amsterdamse School werd opgeleverd.

3.2 De ligging van het klooster

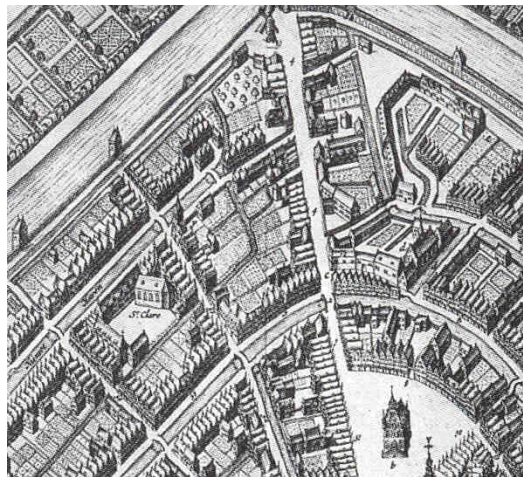
Het schaarse iconografische materiaal van het Goudse Clarissenklooster omvat een drietal stadsplattegronden en een gewassen pentekening (afbeelding 3). Op de oudste stadsplattegrond van Gouda, omstreeks 1560 vervaardigd door Jacob van Deventer, is de kapel ingetekend op een terrein tussen de Nieuwehaven en de Turfmarkt, aan een zijl (grachtje) dat het terrein in het midden in zuidwest - noordoostelijke richting doorsnijdt. Op de uit 1588 stammende stadskaat van Braun en Hogenberg is het kloostercomplex in vogelvluchtperspectief weergegeven. Naast de kapel zijn zowel het hoofdgebouw aan de Nieuwehaven als de omliggende gebouwen zichtbaar. Evenals Van Deventer is hier de kapel gesitueerd aan het zijl, in dezelfde noordwest -zuid-oost oriëntatie. Een verrassend beeld wordt verkregen bij beschouwing van de kaart van Blaeu uit 1649. Hierop is de kapel geheel ingeklemd tussen de bebouwing aan de

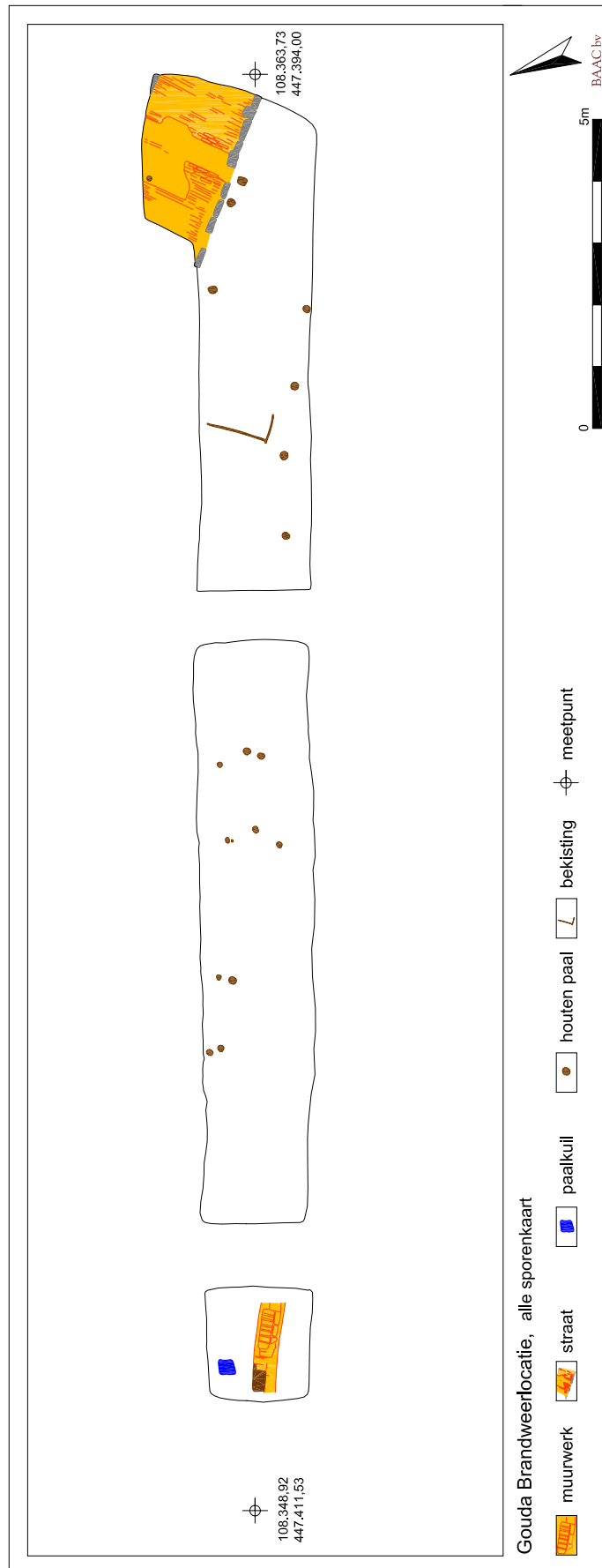
Nieuwehaven en de Vrouwensteeg en bovendien gescheiden van het zijk door een binnenplaatsje en het achterhuis van een pand aan de Vrouwesteeg. Het enige stadsgezicht waarop het Clarissenklooster voorkomt is een gewassen pentekening die de situatie van 1558 weergeeft, maar een 18^e-eeuwse kopie van een oudere, niet overgeleverde, tekening betreft.

Afb. 3. Detail uit de kaarten van Jacob van Deventer uit 1560 (l), Braun en Hogenberg uit 1588 (r) en Blaeu uit 1649 (o).

Concluderend kan gesteld worden dat van de Clarissenkapel weinig iconografische bronnen bestaan en dat wat voorhanden is geen uitsluitsel geeft omtrent de ligging van het gebouw. De kaarten van 1560 en 1588 zijn het meest in overeenstemming met elkaar en lijken het meest betrouwbaar, terwijl bij de kaart uit 1649 enige vraagtekens gezet dienen te worden.

Afb. 4

4 Vraagstellingen

In het nieuwbouwplan voor de brandweerlocatie is de mogelijkheid voorzien om de eventueel aanwezige resten van de Clarissenkapel te behouden en te incorporeren in het ontwerp. De aanwezigheid van archeologische waarden met betrekking tot het Clarissenklooster werd verondersteld op basis van een in 1999 door de gemeente Gouda verrichte cultuurhistorische analyse.¹ In het Programma van Eisen² is vastgelegd dat de uit te voeren Aanvullende Archeologische Inventarisatie tot doel had inzicht te verkrijgen in:

- de aard, datering en conservering van de eventueel aanwezige archeologische resten.
- de ligging en begrenzing van de Clarissenkapel en de hierbij behorende begraafplaats.
- de stratigrafie van de bodem.

5 Werkwijze

De Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) is uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie. Eén noordwest-zuidoost georiënteerde proefsleuf (werkput 1) met afmetingen 20 bij 2m werd machinaal aangelegd. De werkput is in drie vlakken opgegraven, tot op een diepte van 2,00m - NAP. Aangezien hier de natuurlijke bodem nog niet was bereikt, alsmede door het ontbreken van sporen gerelateerd aan de 15e-eeuwse Clarissenkapel, is een aantal boringen gezet tot op een diepte van 2,96m - NAP. Twee vlakken en één profiel zijn gedocumenteerd middels fotografie op kleurnegatieffilm en tekeningen op schaal 1:20. Uit de sporen en profiellagen zijn vondsten verzameld.

6 Resultaten

Het onderzoek heeft de aanwezigheid van archeologische waarden op de onderzoekslocatie bevestigd, echter niet de aanwezigheid van de Clarissenkapel. Alhoewel diverse sporen van antropogene aard zijn aangetroffen wordt het trekken van conclusies bemoeilijkt door de beperkte omvang van de proefsleuf. De verschijnselen die werden aangetroffen betroffen 17^e-eeuws muurwerk, een 18^e- eeuws straatje en 17^e- en 18^e-eeuwse ophogingslagen welke een goed beeld gaven van de stratigrafie van het terrein (afbeelding 4). In het onderstaande zullen deze verschijnselen afzonderlijk beschreven worden.

---

¹ Gemeente Gouda 1999

² Programma van Eisen d.d. februari 2003, opgesteld door M. Groenendijk

6.1 Natuurlijke ondergrond

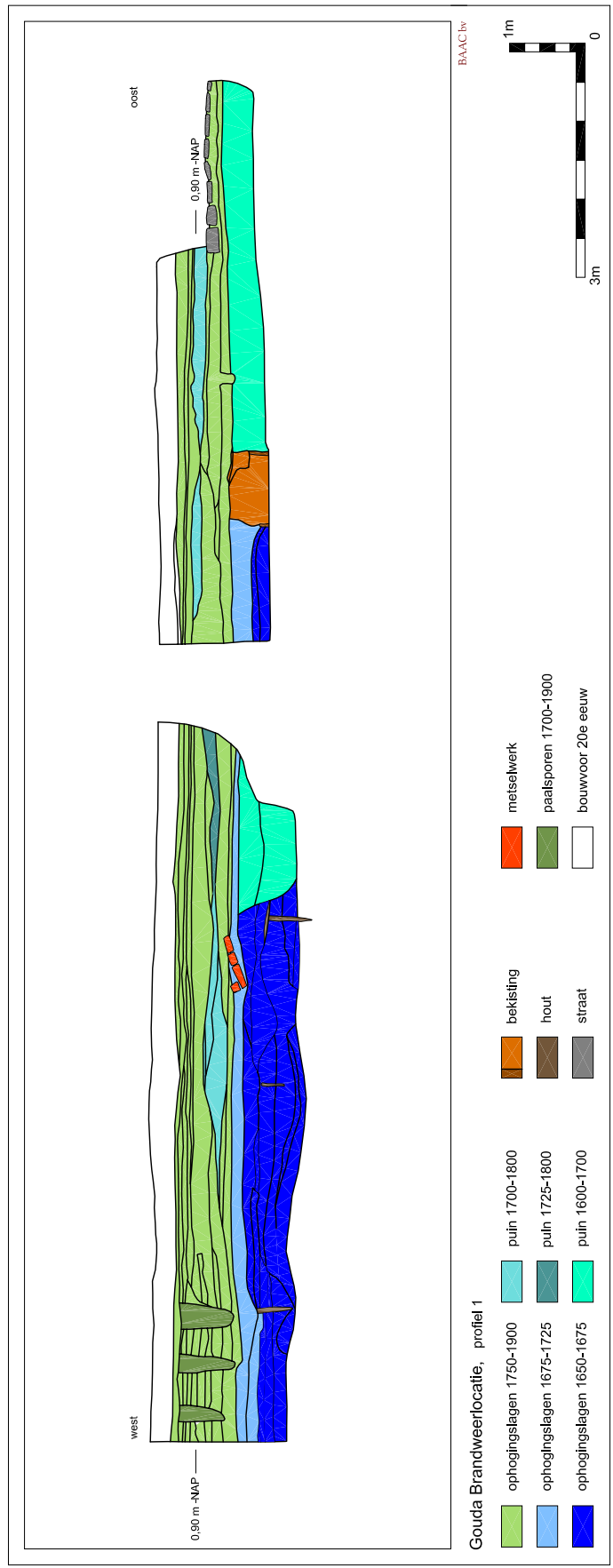
Gouda is gebouwd op een relatief slappe ondergrond en heeft sinds haar ontstaan problemen gekend met de waterhuishouding. De landschapsvorming in dit gebied is in grote mate bepaald door een tweetal rivierafzettingen en een tussenliggend veenpakket. In de periode 4500 - 3500 voor Chr. was dit het stroomgebied van de oude loop van de Rijn, een meanderende rivier die kleiige sedimenten afzette. Vervolgens was er sprake van een moeras waarin zich een dik veenkussen ontwikkelde, het zogenaamde Hollandveen. Rond de jaartelling ontstonden de Lek en Hollandse IJssel. Deze gingen het gebied sterk beïnvloeden. Vanaf de Romeinse tijd werd het veen geleidelijk afgedekt door, opnieuw, kleiige sedimenten. De 13^e-eeuwse stadsontwikkeling van Gouda, dat in 1272 stadsrechten verkreeg, werd voorafgegaan door grootschalige ontginningen, met desastreuze gevolgen. Het sterk ontwaterde veen ging hierdoor namelijk inklinken, met als gevolg dat het gebied begon te verzakken.

6.2 Sporen en structuren

Bij het archeologisch onderzoek is op een diepte van 2,96m - NAP een laag van compacte grijze klei aangetroffen. Aangezien het waarnemingen in boringen betreft kon niet vastgesteld worden of het een antropogene laag of een afzetting van de Hollandse IJssel betrof. De bovenliggende lagen, tot op een niveau van 2,00m - NAP, bestonden uit enigszins met puin vervuilde kleiig zand en kunnen wel degelijk als ophoging beschouwd worden. De datering wordt echter bemoeilijkt doordat de enkele fragmenten van 15^e- eeuws aardewerk die er in werden aangetroffen zich mogelijk niet in een primaire context bevinden, maar als opspit gelden.

Omstreeks 1650 is men het terrein drastisch gaan ophogen, een proces wat ertoe geleid heeft dat het looppniveau in drie eeuwen drie meter hoger is komen te liggen (afbeelding 5). Deze ophoging was noodzakelijk vanwege de bovengenoemde verzakking. Dit probleem speelde niet alleen in dit deel van de stad, maar ook elders in de stad, zoals bij het kasteel van Gouda (Akkerman 1993:118).

Halverwege de 17^e eeuw is het terrein opgehoogd van 2,00m -NAP tot 1,70m - NAP door het opbrengen van lagen van bruine en grijze zandige klei. Tegelijkertijd werden hierin twee parallelle rijen (dubbele) palen ingeslagen, die mogelijk onderdeel uitmaakten van een waterbouwkundig werk, zoals een beschoeiing of bekisting die de aanplempingslagen in de slappe ondergrond op hun plaats moesten houden. Aan de oostzijde van de sleuf kon met zekerheid een dergelijke constructie vastgesteld worden in de vorm van een planken bekisting ter afscheiding van een dik pakket van grof baksteenpuin. In ieder geval heeft een dergelijke constructie niet lang gefunctioneerd, blijktens een nieuwe ophoging die omstreeks 1675 was voltooid. Ditmaal werd een pakket van donkerbruin zeer humeus kleiig zand, vermengd met houtsnippers, opgebracht. Hierin is een grote hoeveelheid afval gevonden, waaronder veel pijpen. De houtsnippers zouden in verband gebracht kunnen worden met de in die periode reeds bestaande stadstimmerwerf. Het humeuze ophogingspakket werd doorsneden door een noordoost-zuidwest georiënteerde greppel die blijktens het vondstmateriaal uit de vullingslagen kort open gelegen heeft (ca. 1650-1675), waarna het met grof baksteenpuin is opgevuld. In het laatste kwart van de 17^e eeuw heeft nogmaals ophoging plaatsgevonden met wederom een humeus pakket met ook hierin weer houtsnippers en veel huishoudelijk afval. Deze ophogingsfase was omstreeks 1730 voltooid, waarna het looppniveau zich op 1,40m - NAP bevond. Uit de eerste helft

Afb. 5

van de 18^e eeuw dateren een tweetal gemetselde structuren. Aan de noordwestzijde van de sleuf werd een noordoost-zuidwest georiënteerde muur, opgetrokken in ijssel- en appelbloesemachtige baksteen aangetroffen. In het noordprofiel bevond zich een halfsteens bak, gemetseld van vergelijkbare baksteen. Gedurende de 18^e eeuw heeft opnieuw ophoging plaatsgevonden. Hierop werd aan de zuidoost zijde een straatje aangetroffen, uitgevoerd in ijsselsteen met een kantafsluiting van natuursteen. Eind 18^e eeuw raakte dit in onbruik en is het terrein wederom opgehoogd, een proces dat zich bleef herhalen totdat in 1930 de brandweerkazerne werd gebouwd.

7 Vondsten

Het vondstmateriaal dat het Aanvullend Archeologisch Onderzoek heeft opgeleverd biedt op dit moment nog niet de mogelijkheid tot een verregaande analyse. Het merendeel van het vondstmateriaal is geborgen uit de opeenvolgende ophogingslagen. Het ceramisch materiaal bestond uit rood aardewerk, majolica, faïence, en enkele stuks porselein. Een opmerkelijke vondst betrof enkele fragmenten van een Jydepot, een type aardewerk dat van Deense makelij is en in Nederland voornamelijk voorkomt in de periode 1650-1790. De ophogingslagen bevatten een geringe hoeveelheid glaswerk. De meest omvangrijke vondstcategorie betrof van pijpenpaarde vervaardigde tabakspijpen. Gouda kende vanaf halverwege de 17e eeuw een pijpenmakersgilde en kan als 's lands grootste productieplaats beschouwd worden. Kleipijpen hadden met name door hun breekbaarheid een beperkte levensduur. Ze maakten bovendien een relatief snelle vormontwikkeling door. Door deze eigenschappen is de kleipijp bij uitstek geschikt als dateringsmiddel van archeologische vondstcomplexen. De opgegraven pijpen zijn in twee vormtechnische typen te verdelen: het model met langgerekte dubbelconische ketel uit het derde kwart van de 17e eeuw en het trechtvormige model uit het laatste kwart van die eeuw en de eerste helft van de 18e eeuw. Veel voorkomend was hier het hielmerk met een gekroonde boot. Enkele stelen zijn gedecoreerd, o.a. met de voor de 17^e eeuw karakteristieke fleur-de-lis. Het vondstcomplex is op basis van deze materiaalcategorieën te dateren in de periode 1650-1800.

8 Interpretatie en analyse

Aanvullend Archeologisch onderzoek op de Brandweerlocatie heeft aangetoond dat deze locatie, geheel volgens de verwachting, een hoge archeologische waarde heeft. Het onderzoek heeft nieuwe inzichten verschaft in de ligging van de Clarissenkapel. Deze blijkt niet op het onderzochte terrein gelegen te hebben, maar hoogstwaarschijnlijk meer ten oosten of zuidoosten hiervan. Dit is in overeenstemming met de ligging van de kapel op de stadsplattegronden van Van Deventer (1560) en Braun en Hogenberg (1588). De afwezigheid van de kapel blijkt niet alleen uit het ontbreken van 15e-eeuwse muurresten in de werkput, maar eveneens doordat de oudste van de aangetroffen ophogingslagen dateren van omstreeks 1650, toen de muren van de kapel nog overeind stonden. Bovendien bevatten zowel de ophogingslagen als de puindeposities geen bakstenen die ouder zijn dan 17e-eeuws. Voor de 17e- en 18e-eeuwse bewoningsgeschiedenis van het terrein, alsmede de studie van de materiële cultuur, zijn de aangetroffen ophogingslagen van grote archeologische waarde.

9 Conclusie en aanbevelingen

Het aanvullend archeologisch onderzoek op de Brandweerlocatie heeft de vraag in hoeverre deze locatie een hoge archeologische waarde heeft positief beantwoord

De aard van het aanvullend archeologisch onderzoek, waarbij slechts een kleine proefsleuf gegraven is, maakt een verregaande interpretatie van de sporen niet mogelijk, maar biedt de mogelijkheid om gerichte vragen te formuleren voor vervolgonderzoek. Een definitief archeologisch onderzoek (DAO) op deze archeologisch waardevolle locatie is dan ook zeer wenselijk.

10 Literatuur

Akkerman, C., 1993: Archeologie puntsgewijs: opgravingen en waarnemingen op en nabij de Punt te Gouda, 1938-1993. In: H. Sprokholt, C. Akkerman, M. van Dasselaar (red.): *Het kasteel van Gouda*. Delft.

Dasselaar, M. van, en H. Sprokholt, 1993: Geologie en vroegste geschiedenis van Gouda tot circa 1400. In: In: H. Sprokholt, C. Akkerman, M. van Dasselaar (red.): *Het kasteel van Gouda*. Delft.

Denslagen, W (red)., 2001: *Gouda*. Zeist/Zwolle.

Gemeente Gouda, 1999: *Cultuurhistorische analyse Brandweerterein nieuwehaven/turfmarkt*. Gouda.

Sprokholt, H, C. Akkerman, M. van Dasselaar (red.), 1993: *Het kasteel van Gouda*. Delft.